

مطالعه تطبیقی مفهوم و کارکرد «دوست دادگاه» در حقوق ایران و کامن لا

حمید ابهری*
مهدی فلاح خاریکی**

تاریخ دریافت: ۹۶/۶/۵ تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۵

چکیده

دوست دادگاه (*Amicus Curiae*) شخصی است که درباره مسائل موضوعی و حکمی دعوا، اطلاعات و تحلیل‌های حقوقی خود را به دادگاه ارائه می‌نماید. ارائه نظریه مشورتی توسط دوست دادگاه، هرچند ریشه در روم باستان دارد، با گسترش استفاده از این نهاد در کامن لا، دوست دادگاه دیگر در مفهوم سنتی و رومی خود صرفاً به عنوان شخصی بی طرف وارد دعوا نمی‌شود، بلکه ممکن است نفعی غیرمستقیم و عمومی در دعوا داشته باشد. در حقوق ایران، نهادی با عنوان دوست دادگاه وجود ندارد، اما با ملاحظه نظریه‌های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، می‌توان اداره حقوقی مذکور را معادلی برای دوست دادگاه در مفهوم سنتی و رومی آن، در نظر گرفت. علاوه بر این، با توجه به ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی) مصوب ۱۳۷۹، قاضی می‌تواند از هر شخصی درخواست ارائه نظریه مشورتی راجع به امور موضوعی و حکمی دعوا نماید. وانگهی سازمان‌های مدنی غیردولتی یا مردم نهاد را که امکان مداخله آنها در جریان دادرسی در ماده ۴۸ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و همچنین ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ پیش‌بینی شده است، می‌توان همان نهادی دانست که در کامن لا، دوست دادگاه در مفهوم نوین آن تلقی می‌شود.

کلیدواژگان:

دوست دادگاه، سازمان مردم نهاد، نظریه مشورتی.

* استاد گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

Hamid.abhary@gmail.com

** استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد آیت الله آملی، گروه حقوق خصوصی، آمل- ایران

Mehdifallah@gmail.com

مقدمه

به دلیل پیشرفت‌های شگرف علمی و صنعتی و گسترش شیوه‌های رسیدن به کشف واقع و دشواری‌های ناشی از زندگی در دنیای مدرن و پیچیده، آن دسته از دعاوی نزد دادگاه اقامه می‌شوند که حاوی مسائل پیچیده و دقیقی در خصوص امور موضوعی و حکمی می‌باشند. از این رو، هرگاه قضات دادگاه‌ها درباره مسائل صرفاً موضوعی، تشخیص دهند که صدور رأی مستلزم آگاهی از کیفیت موضوعات دخیل در دعواست که با توجه به دانش و تخصص خود قادر به تشخیص کامل و صحیح موضوع نمی‌باشند، با صدور قرار کارشناسی، کارشناس را مکلف می‌نمایند که با انجام کاوش‌ها و تحقیقات لازم درباره امر موضوعی ارجاع شده اظهارنظر نماید. به عنوان مثال، قاضی از کارشناس معماری می‌خواهد که قرینه‌های اختصاص یا اشتراک دیوار فاصل میان دو ملک را استخراج و نظر خود را در خصوص این امر بیان نماید تا دادگاه با توجه به نظر اعلامی کارشناس فنی، اقدام به صدور رأی نماید.^۱ در مقابل، درباره امور حکمی دعوا، هرچند دادگاه حق ارجاع به کارشناسی را ندارد و جستجو و یافتن و تشخیص امور حکمی برعهده خود قاضی دادگاه است، گاهی دادگاه می‌تواند از اشخاص ثالث کتباً نظریه‌ای درباره مسائل مهم حقوقی دعوا یا تحلیل‌های حقوقی مرتبط با دعوا استعلام نماید که به موجب آن، شخص ثالث اطلاعات تخصصی حقوقی و تحلیل‌های خود را در خصوص مسائل حکمی ارائه می‌نماید که می‌تواند در حل و فصل عادلانه، مستدل و مستند دعوا مفید واقع شود. برای مثال، قاضی دادگاه گاهی از استاد دانشگاه یا یک حقوق‌دان یا رئیس و اعضای کانون و کلاهی دادگستری درخواست می‌کند که نظریه مشورتی خود را درباره پرونده مطروحه بیان کند تا قاضی بتواند با آگاهی کامل از تمام جوانب موضوع مطروحه و قوانین و مقررات و اصول و قواعد حاکم بر آن، اقدام به صدور رأی دقیق و منصفانه نماید.^۲ وانگهی گاه موقعیت نابرابر طرفین دعوا اقتضا دارد که شخص ثالثی بدون اینکه نفع مستقیمی در دعوا داشته باشد، به منظور حمایت از طرف ضعیف دعوا وارد جریان دادرسی شود.

۱. کاتوزیان، ناصر، *اثبات و دلیل اثبات*، جلد ۲، تهران: میزان، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹.

۲. غمامی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰، ص ۱۲۲.

این ملاحظات سبب شده است تا ارائه نظریه مشورتی توسط «دوست دادگاه» که با اصطلاح لاتینی «امیکوس کوریا»^۱ شناخته می‌شود، در اصل ۱۳ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، مصوب مؤسسه حقوقی امریکا و مؤسسه یکنواخت‌سازی حقوق خصوصی در سال ۲۰۰۴ میلادی پیش‌بینی شود. پیش از آن، در قاعده ۲۹ آیین دادرسی فدرال ایالات متحده امریکا در تجدیدنظرخواهی و قاعده ۳۷ دادگاه عالی ایالات متحده امریکا به این موضوع پرداخته شده است.^۲ ارائه نظریه مشورتی دوست دادگاه، در ابتدا در قرن چهاردهم میلادی در انگلستان به کارگرفته شد^۳ و در قرن هفدهم و هجدهم، مداخله دوست دادگاه در سرتاسر انگلستان گسترش یافت.^۴

در نظام حقوقی ایران، نهادی با عنوان دوست دادگاه یا امیکوس کوریا شناخته شده نیست، اما مقنن مداخله سازمان‌های غیردولتی را در جریان دادرسی در ماده ۴۸ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و همچنین ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ پیش‌بینی کرده است. وانگهی گاهی دادگاه‌ها اقدام به استعلام نظریه مشورتی از اداره حقوقی قوه قضائیه می‌نمایند و با توجه به تفسیر و نظریات بیان شده از جانب این اداره، اقدام به صدور رأی می‌نمایند. پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود، آن است که آیا می‌توان اداره مذکور و همچنین سازمان‌های غیردولتی مذکور را در مواد فوق به عنوان دوست دادگاه در حقوق ایران پنداشت؟ برای پاسخ به این پرسش ابتدا باید بدانیم که دوست دادگاه کیست و نقش دوست دادگاه در جریان رسیدگی چیست؟ به عبارت دیگر، باید مفهوم دوست دادگاه و کارکردهای آن را از زمان پیدایش این نهاد تا زمان حاضر با توجه به ریشه‌های تاریخی آن شناخت.

در حال، مشورت دادن به دادگاه یا ارائه نظریه مشورتی توسط دوست دادگاه از جمله شیوه‌های کارآمدی است که به واسطه آن اشخاصی غیر از اصحاب دعوا می‌توانند اطلاعات و

1. Amicus Curiae or Friend of the Court.

2. Harrington, John, "Amicus Curiae in The Federal Courts of Appeals: How Friendly are they", Case Western Reserve Law Review, 2005, vol. 55, p. 667.

3. Angell, Ernest, "The Amicus Curiae: American Development of English Institutions", International & Comparative Law Quarterly, 1967, vol. 16, pp. 10-17.

Krislov, Samuel, "The Amicus Curiae: From Friendship to Advocacy", Yale Law Journal, 1962, vol. 72, p. 694.

4. Krislov, Samuel, "The Amicus Curiae: From Friendship to Advocacy", Yale Law Journal, 1962, vol. 72, p. 694.

تحلیل‌های حقوقی مرتبط با دعوا را که ممکن است برای احاطه دادگاه بر پرونده به کار آید، فراهم کنند. به گونه‌ای که یکی از مهم‌ترین منابع آگاهی دادگاه از مسائل و موضوعات جدید و پیچیده‌ای همچون حقوق رقابت، حقوق سلامت، حقوق مالکیت فکری، حقوق محیط زیست، حقوق اقتصادی و... می‌باشد.^۱ در نظام کامن‌لا، ادبیات حقوقی غنی‌ای در خصوص مفهوم، کارکرد و آثار این نهاد وجود دارد که ضمن مقاله به آنها ارجاع خواهد شد، اما در نظام حقوقی ایران، به دلیل ناشناخته بودن این نهاد، نوشته‌های معدود و محدودی در این زمینه به چشم می‌خورد که به بررسی جامع و مانع نهاد دوست دادگاه پرداخته‌اند.^۲

بنابراین، در این نوشتار ابتدا به شناخت و تحلیل سابقه و مفهوم نهاد دوست دادگاه و کارکردها و مزایای آن در حقوق انگلیس و آمریکا و سپس به بررسی جایگاه و کارکرد این نهاد در حقوق ایران می‌پردازیم.

۱. مفهوم دوست دادگاه و کارکردهای آن

در این قسمت ابتدا به شناخت مفهوم دوست دادگاه در معنای سنتی و نوین آن خواهیم پرداخت و سپس دربارهٔ مزایا و کارکردهای آن بحث خواهیم نمود.

۱.۱. مفهوم دوست دادگاه

دوست دادگاه، فرد یا سازمان یا گروهی از افراد و یا نهادهایی هستند که بدون نفع مستقیم در دعوا با استفاده از دانش خویش، نظر مشورتی و پیشنهادی دربارهٔ مسائل حکمی یا موضوعی دعوا برای آگاهی و اطلاع قاضی به صورت کتبی یا شفاهی به دادگاه ارائه می‌کنند، بدون اینکه

1. Orozco, David, "The Missing Stakeholders in Supreme Court Patent Advocacy", Michigan Technological University School of Business and Economics Academic Offices Building, 2009, vol. 104, p. 6.

۲. ر.ک. غمامی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰، ص ۱۲۰؛ شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد ۲، تهران: انتشارات دراک، ۱۳۸۵، ص ۳۱۸.

یکی از طرفین دعوا یا وارد ثالث محسوب شوند؛ خواه دادگاه آنها را برای ارائه نظر دعوت کرده باشد یا داوطلبانه اقدام به این کار یا اقامه دعوا نموده باشند.^۱

نظریه‌های مشورتی که توسط دوست دادگاه ارائه می‌شوند، محدود به موضوعات و مقاصد خاصی نیستند و ممکن است داوطلبانه یا با استعلام قاضی دادگاه، به صورت بی‌طرف و مستقل، به دادگاه مشاوره‌ی مجانی ارائه نمایند. به عنوان مثال، دوست دادگاه در مسائل مربوط به نظم عمومی، مشاوره‌ی حقوقی، علمی، فنی یا تاریخی به دادگاه می‌دهد یا اینکه ممکن است در جستجوی تعدیل آثار بالقوه مهم آرای دادگاه‌های قبلی باشد یا بخواهد این آثار را در صورت مفید بودن گسترش دهد. علاوه بر این، دوستان دادگاه می‌توانند به منظور حمایت از یکی از طرفین دعوا، از طریق ارائه نظر مشورتی به تکمیل و تقویت لوایح وی بپردازند.^۲ باوجود این، دوستان دادگاه عموماً به منظور حمایت از افراد، نهادها و سازمان‌هایی عمل می‌کنند که در جریان رسیدگی دادگاه نیستند، اما منافعشان در معرض تأثیر آرای است که از دادگاه صادر می‌شود.^۳

چنین شخصی با اصطلاح لاتین «امیکوس کوریا» به معنای «دوست دادگاه» شناخته می‌شود. در نوشته‌های حقوقی، «امیکوس کوریا» در معنایی عام، نه فقط به شخص ارائه‌دهنده نظر اطلاق می‌شود، بلکه معرف نهادی حقوقی است که می‌تواند با معادل فارسی «نظریه مشورتی دوست دادگاه» شناخته شود. نهاد امیکوس کوریا مانند بیشتر مفاهیم حقوقی در کامن‌لا، ریشه در حقوق روم باستان دارد^۴ که به دادگاه این امکان را می‌داد تا از اشخاص ثالث، برای ارائه نظرهای خویش در خصوص مسائل موضوعی یا حکمی دعوا به دادگاه دعوت کند.^۵

در ابتدای این بحث، تعریف نهاد دوست دادگاه با توجه به تمام تعریف‌های موجود، منصرف به توسعه و گسترش متعاقب این نهاد در دادگاه‌های کامن‌لا است. از این رو، برای شناخت مفهوم

1. Nettlesheim, Judge Neal & Ryan, Clare, "Friends of The Court Briefs: What The Curiae Wants in An Amicus", University of Wisconsin Law School, 2007, vol. 80, p. 11; Aiyar, P. Ramanatha, The Law Lexicon, New Delhi: wadhwa and company nagpur, 1997, , p. 102.

2. Simpson, Reagan William & Vasaly, Mary R, *The Amicus Brief: How to be a Good Friend of the Court*, Chicago: American Bar Association, 2004, p. 24.

3. Simard, Linda Sandstrom, "An Empirical Study of Amici Curiae in Federal Court: A Fine Balance of Access, Efficiency and Adversarialism", *The Review of Litigation*, 2008, vol. 27, p. 670.

4. Krislov, Samuel, "The Amicus Curiae: From Friendship to Advocacy", *Yale Law Journal*, 1962, Vol. 72, p. 695.

5. Umbricht, Georg C, "An Amicus Curiae Brief on Amicus Curiae Briefs at the WTO", *Journal of International Economic Law*, 2001, vol. 4, p. 778.

دقیق دوست دادگاه و گستره آن در طی زمان، ابتدا از مفهوم سنتی و رومی آن سخن می‌گوییم و در قسمت بعد به بیان مفهوم نوین و توسعه‌یافته نهاد مزبور خواهیم پرداخت.

۱.۱.۱. مفهوم سنتی دوست دادگاه

در حقوق روم به عنوان منشأ تاریخی این نهاد، دوست دادگاه صرفاً حقوق‌دانی بود که از جانب دادگاه برای مشاوره و کمک به قاضی دادگاه در دعوایی خاص منصوب می‌شد.^۱ با توجه به مفهوم سنتی و رومی دوست دادگاه، گاهی دادگاه نیازمند یاری اشخاصی غیر از طرفین دعواست تا با جمع‌آوری اطلاعات و مستندات لازم، اقدام به صدور رأی و حل اختلاف نماید. در این صورت، ممکن است حقوق‌دان یا وکیلی را که آگاهی و مهارت کافی در مسئله متنازع‌فیه دارد، منصوب کند تا به قاضی دادگاه مشاوره دهد، بدون اینکه جانب‌دار و حامی یکی از طرفین دعوا باشد.^۲ بنابراین، دوست دادگاه در مفهوم رومی آن به مشاوره و یاری رساندن به دادگاه برای صدور رأی می‌پردازد، بدون اینکه چنین شخصی نماینده منافع یکی از طرفین یا وکیل وی، وارد ثالث یا یکی از طرفین دعوی مطروحه باشد.^۳

با توجه به آنچه که در بالا بیان شد، دوست دادگاه در مفهوم سنتی آن در روم باستان دارای چهار خصیصه بود: اول اینکه دوستان دادگاه لزوماً حقوق‌دانان یا وکلایی بودند که آموزش حقوقی دیده بودند؛ دوم اینکه در صورت تقاضای دادگاه یا بر مبنای نصب و تعیین دادگاه، می‌توانستند نظریه مشورتی ارائه نمایند و این امر زمانی واقع می‌شد که دادگاه آنها را برای ارائه نظر دعوت کرده باشد یا به آنها اجازه ارائه نظر داده باشد بدون اینکه داوطلبانه و رأساً بتواند وارد دعوا گردد، مگر اینکه نفع عمومی اقتضا می‌نمود تا دوست دادگاه رأساً به ارائه نظریه مشورتی به دادگاه اقدام نماید. در واقع، یکی از مواردی که معمولاً مداخله داوطلبانه دوست دادگاه را ضروری می‌سازد، دعوایی است که متضمن مسائل حکمی و موضوعی پیچیده‌ای درباره نفع عمومی می‌باشد، در صورتی که طرفین نتوانند به دادگاه در صدور رأی یاری رسانند. به عبارت دیگر،

1. Lowman, Michael K, "The Litigating Amicus Curiae: When Does the Party Begin after the Friends Leave?", American University Law Review, 1992, vol. 41, p. 1243.

2. Simpson, Reagan William & Vasaly, Mary R, The Amicus Brief: How to be a Good Friend of the Court, Chicago: American Bar Association, 2004, p. 2.

3. Lewis, A.D.E & Ibbertson, D.J, eds, The Roman Law Tradition, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 4.

تکنیک دوست دادگاه در صورتی مورد استناد قرار می‌گیرد که دادگاه به این عقیده برسد که نیاز به کمک دوستی آگاه و بی‌طرف، علاوه بر آنچه که طرفین می‌توانند به دادگاه تقدیم کنند، داشته باشد؛ سوم اینکه دوست دادگاه یکی از طرفین دعوا محسوب نمی‌شود و صرفاً مشاور مستقل دادگاه به شمار می‌رود. بنابراین، دوست دادگاه در تقابل با وارد ثالث هیچ نفع شخصی به عنوان یکی از طرفین دعوا در دعوا ندارد و به عنوان وکیل هیچ‌یک از طرفین دعوا نیز قلمداد نمی‌شود؛ چهارم اینکه دوست دادگاه یک مقام افتخاری و مجانی بود که به دادگاه کمک می‌کرد تا در صدور رأی و حل اختلاف از اشتباهات مصون بماند و رأی دقیق و درست صادر کند.^۱

در قرون وسطا در انگلستان، علاوه بر نقش اساسی دوست دادگاه که یاری رساندن به قضات برای جلوگیری از اشتباهات بود، نهاد دوست دادگاه نقشی را به دست آورد که از مفهوم سنتی آن در حقوق روم متفاوت بود. در این دوره دوست دادگاه می‌توانست شخصی باشد که به عنوان ناظر مداخله‌گر، اطلاعات لازم درباره مسائل موضوعی یا حکمی دعوا را به دادگاه پیشنهاد کند. مداخله شخص ناظر در دعوا اصولاً به سه دلیل بود: اول اینکه در قرن چهارم میلادی، محاکمه عادی در میدان عمومی شهر برگزار می‌شد که امکان مداخله اشخاص ناظر و رهگذر وجود داشت؛ دوم اینکه خواننده در آن دوران در پرونده کیفری حق استفاده از وکیل یا مشاور را نداشت. به همین دلیل و به دلیل شدت مجازات مجرم در آن زمان، اشخاص حاضر در جریان محاکمه می‌توانستند برای کمک به متهم وارد دعوا شوند و اطلاعات لازم را به دادگاه ارائه نمایند، بدون اینکه ضرورتاً حقوق دان یا وکیل باشند؛^۲ سوم اینکه تا قرن سیزدهم گروه کوچک اما فعالی از وکلای انگلیسی با عنوان گروه‌بان یا ضابط قضایی، مورد مشاوره قرار می‌گرفتند و غالباً در دادگاه حاضر بودند تا خدمات و اطلاعاتشان را ارائه نمایند. حتی در ایالات متحده پیش از سال ۱۸۷۰ میلادی، دوستان دادگاه اگر در دادگاه طی محاکمه حاضر بودند، می‌توانستند به صورت شفاهی و داوطلبانه و بدون درخواست دادگاه به ارائه نظر مشورتی اقدام نمایند. در زمان حاضر، گاهی اتفاق افتاده است که

1. Banner, Stuart, the Myth of the Neutral Amicus: American Courts and their Friends, Chicago: Constitutional *Commentary*, 2003, p. 112.

2. Covey, Frank M, "Amicus Curiae: Friend of the Court", *DePaul Law Review*, 1960, vol. 9, p. 35.

دادگاه از وکلای حاضر در رسیدگی درخواست نموده است که به عنوان دوست دادگاه به دادگاه یاری و نظر مشورتی خود را ارائه کنند.^۱

۱.۱.۲. مفهوم نوین دوست دادگاه

نهاد دوست دادگاه در طی زمان و با ورود به کشورهای کامن‌لا، به خصوص ایالات متحده، به مفهومی بسیار متفاوت از کارکرد سنتی آن توسعه پیدا کرد. به گونه‌ای که در مقابل مفهوم سنتی و رومی دوست دادگاه که مستقلاً به دادگاه برای حل اختلاف میان طرفین مشاوره می‌داد، قرار می‌گیرد. در واقع، دوستان جدید دادگاه اگرچه یکی از طرفین دعوا محسوب نمی‌شوند، در نتایج و پیامدهای ناشی از دعوا منفعت قابل ملاحظه‌ای دارند. این توسعه در مفهوم تا حدی بود که در یک تحقیق، استفاده از دوستان خنثی و سنتی دادگاه که مشاوره رایگان حقوقی برای کمک به دادگاه ارائه می‌نمودند، از دهه ۱۸۳۰ در ایالات متحده متوقف شده است. در ایالات متحده هیچ دوره‌ای وجود ندارد که دوستان دادگاه صرفاً محدود به اشخاص مستقل و بی‌طرف در مفهوم رومی آن باشند. هرچند تا قبل از سال ۱۸۳۰ میلادی، دوست دادگاه اغلب در مفهوم سنتی خود ظاهر می‌شد تا در مفهوم شخص منتفع در دعوا. اما از سال ۱۸۳۰ میلادی، با توسعه مفهوم دوست دادگاه به اشخاصی که در دعوا نفعی دارند یا به حمایت از یکی از طرفین دعوا به ارائه نظریه مشورتی می‌پرداختند، استفاده از دوست سنتی و بی‌طرف دادگاه به انزوا کشیده شد.^۲

دوست جدید دادگاه که جایگزین نهاد سنتی شده، شخصی است که نماینده نفع گروه‌ها یا سازمان‌هایی است که دارای اهداف و موضوعات سیاسی یا اجتماعی هستند. حقوق‌دانان و وکلایی که به عنوان دوستان دادگاه فعالیت می‌کنند، نماینده موکل خصوصی هستند که نفعی در دعوا یا در روشی که دادگاه از طریق آن دعوا را حل و فصل می‌نماید، دارند. از دوستان جدید دادگاه اغلب به طور توهین‌آمیزی با عنوان «لابی‌های دادگاه» یاد می‌شود؛ زیرا نظریه دوست دادگاه به یک وسیله دفاعی تبدیل شده است که به نفع گروه‌ها، اشخاص خصوصی و بنگاه‌های تجاری عمل می‌کند و در واقع آنها نماینده یکی از طرفین دعوا محسوب می‌شوند. به همین دلیل،

1. Lowman, Michael K, "The Litigating Amicus Curiae: When Does the Party Begin after the Friends Leave?", *American University Law Review*, 1992, vol. 41, p. 1243.

2. Banner, Stuart, *the Myth of the Neutral Amicus: American Courts and their Friends*, Chicago: Constitutional *Commentary*, 2003, p. 113.

می‌توان بر این نظر بود که آنها دوست طرفین دعوا هستند، نه دوست دادگاه. به عبارت دیگر، در حال حاضر قاعده کلی این است که دوست دادگاه یک وکیل مدافع محسوب می‌شود.^۱ این نوع استفاده از نهاد دوست دادگاه با گروه‌های تجاری و صنعتی و بعدها با گروه‌های حامی اقلیت جامعه شروع شد. دلیل این توسعه در چهل سال اخیر آن است که هرچند هریک از نفع‌های متمایز بایستی توسط اشخاص نمایندگی گردد؛ یعنی همه کسانی که مستحق هستند تا مورد تعقیب قرار دهند یا اینکه ممکن است مورد تعقیب قرار گیرند. اما تصمیمات دادگاه اغلب ورای طرفین دعوا تأثیرگذار است. به همین دلیل نظریه دوست دادگاه به وسیله‌ای برای تجلی دیگر نفع‌های تحت تأثیر، توسعه یافته است که به عنوان یکی از اصحاب دعوا یا وارد ثالث در جریان محاکمه حضور ندارند. علاوه بر این، نظریات مشورتی دوست دادگاه در کاهش هزینه‌های وارد بر دادگاه اثرگذارند و حتی می‌توانند شفافیت و میدان دید و حوزه اعمال قدرت گروه‌های منفعت^۲ حامی اقلیت‌ها را افزایش دهند.^۳

دلیل دیگر تسریع رشد و گسترش آمیکوس کوریا، توسعه گروه‌هایی است که از لحاظ بوروکراسی بسیار پیچیده و ماهر هستند و این توانایی را دارند که در حوزه قضایی اعمال نفوذ کنند و تأثیرگذار باشند. در واقع، این سازمان‌ها این قابلیت را دارند که از طریق اطلاعات خود و مواد مکتوب واکنش نشان دهند. علاوه بر اینها، می‌توان به عواملی نظیر وجود حوزه‌های نوظهور حقوقی یا موضوعاتی که میان حقوق دانان بسیار بحث‌برانگیز هستند یا گسترش قوانین و مقررات بسیار پیچیده اشاره نمود که گسترش نهاد دوست دادگاه را قابل توجیه می‌سازند.^۴

علاوه بر این دلایل، در کشورهای کامن‌لا، ورود شخص ثالث در جریان رسیدگی امکان دارد، اما مقررات آیین دادرسی این کشورها، مداخله شخص ثالث در دعوا را به عنوان وارد ثالث بسیار دشوار ساخته‌اند. برای مثال در ایالات متحده، دولت‌ها حق ندارند در دعاوی مرتبط با مسائل اساسی جامعه به عنوان یکی از اصحاب دعوا وارد شوند. در نتیجه، در واکنش به چنین

1. Simpson, Reagan William & Vasaly, Mary R, *The Amicus Brief: How to be a Good Friend of the Court*, Chicago: American Bar Association, 2004, p. 4.

2. Interest Groups.

3. Simard, Linda Sandstrom, "An Empirical Study of Amici Curiae in Federal Court: A Fine Balance of Access, Efficiency and Adversarialism", *Review of Litigation*, 2008, vol. 27, p. 696.

4. Lynch, Kelly, "Best Friends? Supreme Court Law Clerks on Effective Amicus Curiae Briefs", *The Journal of Law & Politics*, 2004, vol. 20, p. 41.

سخت‌گیری در ورود ثالث، نهادهایی همچون دوست دادگاه با استفاده از حق ذاتی دادگاه‌ها در کنترل حقوقی حوزه قضایی خود گسترش چشمگیری پیدا کرده‌اند تا منافع اشخاص ثالث بدون اینکه یکی از طرفین دعوا قرار گرفته باشند، با شیوه‌های ساده‌تری تأمین گردد.^۱

دوست دادگاه مثال برجسته یک نهاد حقوقی است که همچنان که رشد و گسترش پیدا می‌کند، ماهیت ظاهری خودش را با گذشته حفظ می‌کند. با این تفاسیر، در حال حاضر دوست دادگاه در سه دسته تقسیم‌بندی می‌شود: نخست، دوست واقعی و بدون نفع دادگاه که همانند اسلاف رومی خود به ارائه نظریه مشورتی به تقاضای قاضی دادگاه می‌پردازد؛ دوم، دوست دادگاهی که از طریق ارائه تحلیل‌های حقوقی خود به تقویت و تکمیل لوایح یکی از طرفین دعوا و دفاع از وی می‌پردازد؛ سوم دوست دادگاهی که مدافع نفع گروهی از اقلیت‌های جامعه می‌باشد که در قالب سازمان‌های غیردولتی به حمایت از منافع گروهی از افراد جامعه یا مقاصد خاصی می‌پردازند و در آن دسته از دعاوی که با اهداف این گروه‌ها مرتبط است، می‌تواند با ارائه نظریه مشورتی، نماینده نفع گروهی از افراد باشد که ممکن است موارد بحث بسیار متفاوتی از مباحث هریک از طرفین دعوا داشته باشند، خواه در نهایت به نفع یکی از طرفین دعوا باشد یا خیر.

توسعه مفهوم دوست دادگاه در ایالات متحده منجر به افزایش سریع میزان ارائه نظریه‌های مشورتی در دادگاه‌های آمریکا شد. به گونه‌ای که تا پایان قرن بیستم، هشتاد و پنج درصد از دعاوی که نزد دادگاه عالی ایالات متحده مطرح می‌شدند، حداقل متضمن یک نظریه مشورتی دوست دادگاه بوده‌اند.^۲ به همین دلیل، در سال ۱۹۹۰ دادگاه عالی ایالات متحده با تنظیم قاعده ۳۷.۱ توصیه کرد که نظریات مشورتی دوست دادگاه چیزی به پرونده اضافه نمی‌کند و فقط یک هزینه عمومی محسوب می‌شود و اثری ندارد و همین مقرر در کاهش ارائه‌های بی‌دلیل نظریه‌های مشورتی می‌تواند مؤثر باشد. در واقع، نظریات مشورتی دوست دادگاه نباید صرفاً تکرار همه آن بحث‌هایی باشد که طرفین دعوا بیان می‌کنند. به همین دلیل، قاعده ۳۷ دادگاه عالی تذکر می‌دهد که نظریه مشورتی دوستی که مسائل و نکات جدیدی در خصوص دعوی مطروحه

1. Pfitzer, James Headen & Ahlborn, Christiane, *Transparency and Public Participation in WTO Dispute Settlement*, Washington: Center for International Environmental Law, 2009, p. 8.

2. Kearney, J. & Merrill, T., "The Influence of Amicus Curiae Briefs on the Supreme Court", *University of Pennsylvania Law Review*, 2004, vol. 148, p. 743; Collins, Paul M, *Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making*, New York: Oxford University Press, 2008, p. 48.

برای کمک به دادگاه ارائه نکند، پذیرفته نمی‌شود. امروزه دوست دادگاه نه فقط در دادگاه‌های داخلی در نظام‌های حقوقی کشورها، بلکه در دادگاه‌های بین‌المللی و دیوان‌های داوری در زمینه‌های متفاوت و متعددی همچون حقوق بشر، حقوق تجارت بین‌الملل، سرمایه‌گذاری‌های خارجی، حقوق کار، حقوق محیط زیست، سلامت و... به کار گرفته می‌شوند.^۱ دوستان دادگاه در دادگاه‌های داخلی عموماً دولت‌های فدرال، اشخاص و سازمان‌های غیردولتی^۲ و در دادگاه‌های حل اختلاف بین‌المللی علاوه بر آنها، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی می‌باشند.^۳

۱.۲. مزایا و کارکردهای نهاد دوست دادگاه

گاهی طرفین دعوا و قضات قادر نخواهند بود که به تمام جنبه‌های دعوا توجه کنند. این وضعیت ممکن است ناشی از عوامل متعددی باشد؛ مثلاً طرفین و قضات دانش و تخصص و منابع و مدارک لازم در زمینه موضوع مطروحه را برای دفاع همه‌جانبه یا صدور رأی دقیق و کامل در اختیار ندارند. در این شرایط، ارائه نظریه مشورتی دوست دادگاه می‌تواند دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای مفید، عملی و فنی را در اختیار دادگاه قرار دهد.^۴ هرچند قضات باید از تجربه و دانش لازم در رسیدگی به پرونده با توجه به جمیع قوانین و مقررات برخوردار باشند، این امر به این معنا نیست که آنها در همه جنبه‌های دعوی مطروحه، دانش لازم و همه‌جانبه را دارند. نفع طرفین دعوا و قضات در این است که در مواردی که نفع عمومی در میان باشد، از جانب کارشناسان مربوط که در این زمینه‌ها تخصص و دانش لازم را دارند، مورد حمایت واقع شوند. در واقع، یکی از کارکردهای دوست دادگاه تقویت و تکمیل بحث‌ها و استدلال‌ات در خصوص آن دسته از مسائل موضوعی و حکمی است که در لایحه طرفین دعوا ارائه شده است. این نظریه

1. Mubangizi, John & Mbazira, Christopher, "Constructing the Amicus Curiae Procedure in Human Rights Litigation", *Law, Democracy & Development*, 2012, Vol.16, P. 200; Vinuales, Jorge E, "Human Rights and Investment Arbitration: The Role of Amici Curiae in International Law", *Pontifical Universidad Javeriana Colombia Derecho law review*, 2006, N. 8, pp. 231-274.

2. Non-Governmental Organizations.

3. Marceau, Gabrielle & Stilwell, Matthew, "Practical Suggestions for Amicus Curiae Briefs before WTO Adjudicating Bodies", *Journal of International Economic Law*, 2001, vol. 4, p.164.

4. Gómez, Katia Fach, "Rethinking the Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration", *Fordham International Law Journal*, 2012, vol. 35, p. 548.

می‌تواند تأمین‌کننده صراحت موضوع برای دادگاه باشد؛ همانند نقشی که نظریه کارشناس در مسائل موضوعی پیچیده و فنی ایفا می‌کند. همچنین می‌تواند حقایق و اطلاعات مرتبطی را به دادگاه ارائه نماید تا دادگاه بتواند در کنار مدارک موجود با آگاهی جامع، اقدام به صدور رأی نماید. به عبارت دیگر، نظریات مشورتی دوست دادگاه بیشتر از لوایح تقدیمی اصحاب دعوا، متضمن بخش مهمی از مدارک و مستندات جدید است. دوستان دادگاه به این دلیل که یکی از طرفین دعوا نمی‌باشند و حقایق ارائه‌شده توسط آنها به ضررشان در پرونده ضبط نمی‌شود، از آزادی عمل بیشتری برخوردارند. علاوه بر این، دوستان دادگاه غالباً از دانش و مهارت و علایق بسیار قوی‌تری درباره موضوعات مطرح برخوردارند. به همین دلیل، آنها غالباً منبع غنی بر تأمین مدارک جدید و کارا برای صدور رأی قلمداد می‌شوند. دوست دادگاه در این نقش کاملاً با مفهوم و مقصود سنتی خود در روم باستان سازگار است؛ چراکه نقش سنتی دوست رومی دادگاه تأمین اطلاعات حقوقی و رای آن چیزی است که توسط اصحاب دعوا یا کارشناس ارائه شده است. این نقش سنتی مهم‌ترین کارکرد نظریه مشورتی دوست دادگاه می‌باشد.^۱ بنابراین، دوست دادگاه در این نقش سنتی خود بسیار مناسب و مطلوب است و می‌تواند حقایق و اوضاع احوالی متفاوت از لایحه طرفین ارائه کند. از این طریق، همکاری دوست دادگاه سبب افزایش کیفیت رأی می‌شود که به نوبه خود به نفع طرفین و دستگاه قضایی و منافع عمومی است که ممکن بود تحت تأثیر رأی قرار گیرند. درواقع، مداخله دوست دادگاه سبب افزایش اعتبار و مشروعیت دستگاه قضایی در نظر عموم می‌شود.^۲

دوست دادگاه در مفهوم جدید آن، سبب گشایش یک راه ارتباطی میان مردم و نهادهای قانونی شده است. علاوه بر این، نهاد دوست دادگاه این امکان را برای شهروندان فراهم می‌کند تا وارد موضوعات حقوق اساسی شوند. درواقع، شهروندان، انجمن‌های محلی و سازمان‌های جامعه شهری باید حق شرکت در تصمیم‌گیری‌هایی که حقوق و منافعشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، داشته باشند. در غیر این صورت، عدم مداخله اشخاص و نهادهایی که به‌طور مستقیم ذی‌نفع

1. Dobbins, Jeffrey C, "New Evidence on Appeal", Minnesota Law Review, 2012, vol. 96, p. 2052.

2. Munford, Luther T, "When Does the Curiae Need an Amicus?", The Journal of Appellate Practice and Process, 1999, vol. 1, p. 280.

دعوا نیستند، ظلم بزرگی به جامعه محسوب می‌شود.^۱ مقصود از نقش جدید ارائه نظریه مشورتی، حمایت از منافع مهم عمومی همچون حمایت از حقوق بشر، محیط زیست، حقوق زنان و کودکان، حقوق کارگران، میراث فرهنگی، مبارزه و مقابله علیه فساد و سیاست‌های دولتی است. اهمیت این منافع عمومی ایجاب می‌نماید تا توجه قضات از طریق نظریات مشورتی دوست دادگاه به این منافع جلب گردد.^۲

نهاد دوست دادگاه یکی از ابزارهای مهم و نیرومند در توسعه نظم عمومی شامل نظم عمومی سلامت از طریق دادگاه است، مخصوصاً در آن دسته از دعاوی که مرتبط با قوانین مصوب یا اساسی هستند. این امر وسیله مهمی برای مداخله اشخاص ثالث در جریان دعوائی است که مرتبط با نظم عمومی سلامت می‌باشد.^۳ در واقع، صرف ارائه نظریه مشورتی توسط دوست دادگاه می‌تواند به دادگاه اخطار نماید که پرونده متضمن مسائل و موضوعات مهمی و رای آن چیزی است که طرفین دعوا برای حمایت از منافعشان بیان داشته‌اند.^۴

در آن دسته از دعاوی که اعمال و تصمیمات نهادهای اجرایی مورد رسیدگی قرار می‌گیرد، نظریه مشورتی دوست دادگاه فرصتی است برای اشخاص ذی‌نفع تا نظرها و یادداشت‌های خود را درباره قانون‌گذاری اداری بیان نمایند. این دعاوی اغلب توسط نهادی از جانب شخصی طرح می‌شوند که در واقع به واسطه نقض و تخلف از قانون صدمه دیده‌اند. این دعاوی اغلب به بررسی قوانینی می‌پردازند که طبق تشریفات به تصویب رسیده‌اند. مداخله دوست دادگاه در این دعاوی می‌تواند در تفسیر این قوانین ایفای نقش نماید و حتی می‌تواند از این طریق در راستای تغییرات مهمی در قانون‌گذاری ملی و استقرار ابزار بین‌المللی در آینده برای تنظیم موضوعات حساس تأثیرگذار باشند.^۵

1. Gómez, Katia Fach, "Rethinking The Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration", Fordham International Law Journal, 2012, vol. 35, p. 548.

2. Gómez, Katia Fach, "Rethinking The Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration", Fordham International Law Journal, 2012, vol. 35, p. 544.

3. Simard, Linda Sandstrom, "An Empirical Study of Amici Curiae in Federal Court: A Fine Balance of Access, Efficiency and Adversarialism", The Review of Litigation, 2008, vol. 27, p. 673.

4. Nettesheim, Judge Neal & Ryan, Clare, "Friends of The Court Briefs: What The Curiae Wants in An Amicus", University of Wisconsin Law School, 2007, vol. 80, p. 11.

5. Ruder, David, "The Development of Legal Doctrine through Amicus Participation The SEC Experience", Wisconsin Law Review, 1989, p. 1168.

به عنوان مثال، در پرونده هافمن^۱، یک شرکت پلاستیک‌سازی یک کارگر غیرقانونی را از کار برکنار کرد. در نتیجه این اخراج، هیئت ملی روابط کار^۲ دعوی با خواسته هزینه‌های شیوه استخدامی غیرمنصفانه علیه کارفرما اقامه کرد و درخواست جبران زیان وارده از طریق پرداخت حقوق عقب‌افتاده نمود. حقوق عقب‌افتاده میزانی است که از زمان اخراج غیرقانونی تا زمان حاضر می‌توانست کسب شود. در این پرونده، پرسش دادگاه عالی این بود که آیا یک کارگر غیرقانونی همانند کارگران قانونی و شهروند مستحق چنین غرامت‌هایی است یا نه؟ در این پرونده پای گروه‌های بسیاری به میان کشیده شد؛ مانند گروه‌های حامی حقوق مهاجران و گروه‌های کارفرمایان. نظریات مشورتی این گروه‌ها به عنوان دوستان دادگاه، درباره آثار محدود کردن غرامت‌های موجود برای مهاجران غیرقانونی که به واسطه تخلف از قوانین کار اخراج می‌شوند، بحث کردند.^۳ اگرچه دادگاه عالی به نفع گروه‌های جنبش اجتماعی که از جانب کارگر در پرونده وارد شده بودند، رأی نداد، حضور این نهادها بخش بسیار مهمی از همان ارتباطی است که در بالا به عنوان یکی از کارکردهای دوست دادگاه ذکر شد، آن هم در پرونده‌ای که بیشتر درباره مسائل گسترده کنترل مهاجرین بود تا پرداخت غرامت.

طرح دعوا همیشه مؤثرترین شیوه نمایندگی از یک موکل نیست، بلکه در برخی پرونده‌ها وکلا ممکن است تکلیف وکالت و اختیارشان را در قالب ارائه یک نظریه مشورتی به عنوان دوست دادگاه نه وکیل، انجام دهند. در واقع، گاهی یک موکل نفعی در دعوی دارد که توسط اصحاب دعوا به اندازه کافی دفاع نمی‌شود، اما این موکل نمی‌تواند وارد دعوا شود. قواعد فدرال آیین دادرسی مدنی در بند (ب) قاعده ۲۴ خود به دو گروه از اشخاص حق مداخله داده است: گروه اول، اشخاصی هستند که قانون به آنها حق ورود به عنوان وارد ثالث را داده است؛ گروه دوم، اشخاصی هستند که حق ورود به عنوان وارد ثالث را ندارند، اما اشخاص ثالث مذکور می‌توانند در خصوص مسائل موضوعی یا حکمی دعوی مطروحه نظریه مشورتی دوست دادگاه ارائه نمایند. بنابراین دادگاه‌ها می‌توانند به اشخاصی که حق ورود در دعوا را به عنوان وارد ثالث

1 Hoffman Plastic Compounds, Inc. v. NLRB 535 U.S. 137 (2002). Available at: (<http://supreme.justia.com/cases/federal/us/535/137/>) last visited on 08/04/ 2017.

2 the National Labor Relations Board (NLRB).

3. Ho, Christopher & Chang, Jennifer C, "Drawing The Line After Hoffman Plastic Compounds, Inc. v. NLRB Strategies For Protected Undocumented Workers in The VII Context and Beyond", Hofstra Labor & Employment Law Journal, 2005, vol. 22, p. 498.

ندارند، اجازه ورود با عنوان دوست دادگاه بدهند تا آنها بتوانند از منافع خویش در دعوا در زمان مناسب دفاع نمایند.

۲. دوست دادگاه در نظام حقوقی ایران

هرچند در نظام حقوقی ایران نهادی با عنوان دوست دادگاه شناسایی نشده است، با وجود این، اولاً اداره حقوقی قوه قضائیه که به ارائه نظریه مشورتی مبادرت می‌ورزد، می‌تواند معادلی برای دوست دادگاه در مفهوم سنتی آن باشد؛ ثانیاً تصویب ماده ۴۸ قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲ و ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ نشان می‌دهد که سازمان‌های غیردولتی مردم‌نهاد (سمن) همان دوستان دادگاه در مفهوم جدیدی هستند که در نظام حقوقی رویه‌ای رواج دارد. بنابراین، در دو قسمت جداگانه به مطالعه دوستان سنتی و جدید در نظام حقوقی ایران می‌پردازیم.

۲.۱. دوست دادگاه در مفهوم سنتی

با توجه به آیین‌نامه کارگروه‌های مشورتی اداره کل حقوقی و اسناد و مترجمین مصوب ۱۳۸۹، این اداره متشکل از پنج کارگروه مشورتی است که گستره وسیعی از مسائل حقوقی، اعم از حقوق مدنی، حقوق کیفری، حقوق عمومی و بین‌الملل، را دربرمی‌گیرد و می‌تواند هم در خصوص مسائل موضوعی و هم مسائل حکمی به ارائه نظریات مشورتی بپردازد. علاوه بر این، مدیر کل حقوقی می‌تواند در موارد لزوم کارگروه‌های فرعی دیگری را حسب نیاز تشکیل دهد و از صاحب‌نظران ذی‌صلاح برای عضویت و شرکت در آنها دعوت نماید. با توجه به ماده ۶ آیین‌نامه، یکی از وظایف این اداره اظهار نظر نسبت به استعلام‌های قضایی است. بنابراین قضات دادگاه می‌توانند در مواقع لزوم از این اداره تقاضای نظر مشورتی نمایند. پاسخ دادن به استعلامات قضایی از وظایف قانونی اداره حقوقی قوه قضائیه است که قضات دادگاه‌ها باید مستقیماً در این زمینه با اداره حقوقی مزبور مکاتبه نمایند. علاوه بر این، یکی دیگر از وظایف این اداره پیشنهاد تدابیر لازم برای تسریع دادرسی و جلوگیری از تضییع حق و تفسیر غلط قوانین بیان شده است. البته استعلام از اداره حقوقی و ارائه نظریه مشورتی، دادگاه را ملزم به رعایت و تبعیت نمی‌نماید. هرچند دادگاه می‌تواند بر مبنای آن رأی صادر نماید. این نظریه جز به عنوان مشورت و توصیه

هیچ خصوصیتی ندارد و جزء ادله اثبات دعوا محسوب نمی‌شود. بنابراین، قضات دادگاه‌های تجدیدنظر یا دیوان عالی ممکن است رأی را که بر اساس نظریه مشورتی صادر یا تأیید شده است، نقض نمایند. به عبارت دیگر، اداره حقوقی هرچند زیر نظر معاونت حقوقی قوه قضائیه فعالیت می‌کند، اما نظریاتش صرفاً مشورتی است و الزاماً منعکس‌کننده نظر رسمی قوه قضائیه نیست.

با این اوصاف، می‌توان بر این اعتقاد بود که اداره حقوقی قوه قضائیه و کمیسیون‌های مشورتی آن می‌تواند معادلی برای دوست دادگاه محسوب شود؛ البته نه در معنا و مفهوم گسترده آن، بلکه صرفاً در مفهوم رومی و سنتی آن. به عبارت دیگر، با توجه به مطالب بیان شده، نظریات مشورتی اداره حقوقی توسط آن دسته از کارگروه‌های مشورتی بیان می‌شود که عموماً متشکل از قضات دادگاه‌ها می‌باشند. بنابراین، همانند دوست دادگاه در کارکرد سنتی آن، لزوماً حقوق دان است. دوم آنکه اصولاً، در صورتی اداره حقوقی به ارائه نظریه مشورتی می‌پردازد که قضات دادگاه‌ها اقدام به استعلام یک مسئله حقوقی از آن اداره نموده باشند. پس اداره حقوقی همانند دوست سنتی دادگاه اصولاً رأساً به ارائه نظریه مشورتی به دادگاه نمی‌پردازد، مگر آنکه دادگاه از وی درخواست کرده باشد. علاوه بر این، کارکرد اصلی هر دو در ارائه نظریه مشورتی، مشاوره و یاری رساندن به قاضی دادگاه برای صدور رأی دقیق و به دور از اشتباه است، بدون اینکه چنین شخصی نماینده منافع یکی از طرفین دعوا باشد.

علاوه بر این، با توجه به ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی) مصوب ۱۳۷۹، هرگاه دادرس در نظام قضایی ایران لازم و مناسب تشخیص دهد، می‌تواند از هر شخص یا سازمانی درخواست نماید تا نظریه‌ای مشورتی که حاوی اطلاعات، ملاحظات یا تفسیر و تحلیل‌های حقوقی مرتبط با دعوا، خواه درباره مسائل موضوعی یا حکمی دعوا که ممکن است در صدور رأی منصفانه و دقیق به دادگاه یاری رساند، کتباً در اختیار دادگاه قرار دهد.^۱ چنین شخصی همان دوست دادگاه در مفهوم سنتی آن قلمداد می‌گردد که ارزش نظریه مشورتی وی وابسته به نظر و درخواست دادگاه است و هیچ‌وقت به عنوان یکی از طرفین دعوا محسوب نمی‌شود و به همین دلیل کاملاً مستقل و بی‌طرف قلمداد می‌شود. با این تفاوت که

۱. غماوی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰، ص ۱۲۲.

دوست سنتی دادگاه باید حقوق دان باشد، درحالی که شخص مزبور همانند دوستان جدید دادگاه می تواند هر شخصی با هر تحصیلات و آموزشی باشد.

۲.۲. دوست دادگاه در مفهوم نوین

گفتیم که دوست دادگاه در مفهوم جدید خود مدافع نفع گروهی از اقلیت های جامعه می باشد که در قالب سازمان های غیردولتی به حمایت از منافع گروهی از افراد جامعه یا مقاصد خاصی می پردازند و در آن دسته از دعاوی که با اهداف این گروه ها مرتبط است، می تواند با ارائه نظریه مشورتی نماینده نفع گروهی از افراد باشد. این مفهوم از دوست دادگاه می تواند معادلی برای سازمان های قانونی و مدنی در ماده ۴۸ ق.ت.ا. و آیین نامه اجرایی آن و همچنین سازمان های مردم نهاد در ماده ۶۶ ق.ا.د.ک. باشد که ذیلاً در دو قسمت جداگانه بررسی می شوند.^۱

۲.۲.۱. سازمان های حمایت از حقوق مصرف کننده مطابق ماده ۴۸ ق.ت.ا.

به موجب ماده ۴۸ ق.ت.ا. مصوب ۱۳۸۲، «سازمان های قانونی و مدنی حمایت از حقوق مصرف کننده می توانند به عنوان شاکی اقامه دعوا نمایند. ترتیب آن به موجب آیین نامه ای خواهد بود که به پیشنهاد وزارت بازرگانی و تصویب هیئت وزیران می باشد». بر اساس بند (الف) ماده ۱ آیین نامه اجرایی ماده مزبور مصوب ۱۳۸۴ منظور از سازمان های قانونی و مدنی «اعم از هر مؤسسه، شرکت یا انجمنی است که مطابق قانون یا در اجرای آن با هدف حمایت از مصرف کننده در زمینه هایی از قبیل قیمت کالا و خدمات اعم از تولیدی و وارداتی، سیستم های مربوط به توزیع تا مرحله مصرف، ضرر و زیان کالاهای مصرفی و خدماتی ایجاد و یا ثبت شده یا می شوند».

۱. به موجب بند (الف) ماده ۱ آیین نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان های غیردولتی مصوب ۱۳۸۴، سازمان غیردولتی به تشکل هایی اطلاق می شود که توسط گروهی از اشخاص حقیقی یا حقوقی غیرحکومتی به صورت داوطلبانه با رعایت مقررات مربوط تأسیس شده و دارای اهداف غیرانتفاعی و غیرسیاسی است. البته عناوین «جمعیت»، «انجمن»، «کانون»، «مرکز»، «گروه»، «مجمع»، «خانه»، «مؤسسه» و نظائر آن می تواند به جای واژه «سازمان» در نام گذاری به کار گرفته شوند (تبصره ۱ ماده فوق الذکر).

اطلاق ماده ۴۸ ق.ت.ا. و همچنین تعریف مصرف کننده در بند (ب) و تأمین کننده در بند (ج) ماده ۱ آیین نامه اجرایی نشان می دهد که مداخله سازمان های قانونی و مدنی در دعوا اختصاص به معاملات یا تجارت الکترونیک ندارد، بلکه در هر دعوایی که میان مصرف کننده و تأمین کننده کالا و خدمات در جریان باشد، اعم از اینکه معامله از طریق واسطه های الکترونیکی منعقد شده باشد یا خیر، سازمان مدنی می تواند به منظور حمایت از حقوق مصرف کننده وارد دعوا شود.

مطابق ماده ۲ آیین نامه سازمان می تواند به تقاضای مصرف کننده متضرر یا به تقاضای یک یا چند مصرف کننده، درحالی که تعداد کثیری از مصرف کنندگان ضرر مشترکی را متحمل شده اند یا حتی راساً بدون تقاضای شاکی خصوصی به طور مستقل مبادرت به طرح دعوا در مراجع قضایی یا سایر مراجع صلاحیت دار نماید. بر اساس ماده ۵ آیین نامه نیز سازمان مزبور حتی می تواند بر اساس دلایل و مدارک موجود نسبت به تعیین طرف دعوا اقدام کند که حسب مورد ممکن است طراح کالا، سازنده مواد اولیه، تولید کننده، عرضه کننده و فروشنده یا مجموعه ای از آنها باشد.

۲.۲.۲. سازمان های مردم نهاد مطابق ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری

مطابق ماده ۶۶ ق.آ.د.ک. مصوب ۱۳۹۲ (با اصلاحات بعدی) «سازمان های مردم نهادی که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می توانند نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه های فوق اعلام جرم کنند و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند».^۳ سازمان های مذکور که همان مؤسسات غیرانتفاعی غیردولتی

۱. «هر شخص اعم از حقیقی و حقوقی است که به منظوری جز تجارت یا شغل حرفه ای به خرید کالا و خدمت اقدام می کند».

۲. «هر شخص اعم از حقیقی و حقوقی است که بنا به اهلیت تجاری، صنفی یا حرفه ای فعالیت می کند».

۳. آیین نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان های غیردولتی مصوب ۱۳۸۴ در بند (ج) ماده ۴، به سازمان های غیردولتی و مردم نهاد «حق دادخواهی در مراجع قضایی و شبه قضایی» داده و در ماده ۱۶ اعلام نمود که «سازمان حق دارد در موضوع فعالیت های خود و برای حمایت از منافع عمومی علیه اشخاص حقیقی و حقوقی در مراجع قضایی اقامه دعوا نماید». این امر نشان می دهد در مواد مذکور سمن ها به عنوان شاکی تلقی شده که می توانند برای حمایت از منافع عمومی اقدام به طرح دعوا نمایند، درحالی که ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی، صرفاً از اعلام جرم و شرکت در دادرسی سخن گفته بدون اینکه به حق شکایت یا اقامه دعوا اشاره ای نماید. بر این اساس، برخی معتقدند که در صورت تعارض میان آیین نامه و قانون، قانون مقدم خواهد بود؛ ر.ک. رضانی قوام آبادی، محمدحسین، **حضور سازمان های مردم نهاد در فرآیند کیفری در پرتو قانون آیین دادرسی کیفری**، مجله حقوقی دادگستری، پاییز ۹۶، شماره ۹۹، صص

می‌باشند، فقط برای حمایت از بزه‌دیدگان می‌توانند وارد جریان دادرسی شوند. این ماده می‌توانست با پیش‌بینی امکان مداخله به منظور حمایت از متهم، کارایی خویش را تکمیل نماید؛ چراکه زمینه‌های عملی موجود در جامعه و تاریخچه مداخله چنین نهادی از این محدودیت مبراست. برای مثال، در نظام حقوقی ایران پرونده‌هایی که در چند سال اخیر مطرح شده است، نشان می‌دهد که زمینه پیدایش چنین مفهومی از دوست دادگاه هرچند به صورت ناقص، در حال شکل‌گیری است. صدور حکم اعدام برای محیطبان دنا و تأیید آن توسط دیوان عالی کشور در مهرماه ۱۳۹۰، توجه مردم را به شرایط محیطبانان و ضعف قوانین لازم برای حمایت از آنها در سازمان محیط زیست جلب کرد. فعالان محیط زیست نیز در قالب سازمان‌های غیردولتی و گروه‌های منفعت با ارائه نظریات خود و مباحثه و اظهارنظر در رسانه‌ها، سعی در حمایت از محیطبان دنا نمودند تا در تصمیم‌گیری‌هایی که حقوق و منافعشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، مشارکت جویند. علاوه بر این، حمایت این گروه‌های منفعت و انجمن‌ها و گروه‌ها این امر را برجسته نمود که قوانین و مقررات سازمان حفاظت محیط زیست می‌بایست هر چه زودتر بازنگری و به‌روز شود. این دستاورد بیان‌شده در پرونده محیطبان دنا، در واقع همان مزایایی هستند که دوستان دادگاه در آمریکا و انگلیس با ارائه نظریه مشورتی و تفسیرهای خاص به منظور پشتیبانی از منافع غیرمستقیم خودشان به بار می‌آورند.

۱۵۰ و ۱۵۱. وانگهی ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری، حقی برای سمن‌ها و مطالبه ضرر و زیان‌های ناشی از جرم قاتل نشده است: در این رابطه، ر.ک. بیگدلی، سعید و احمد اختیاری، **قابلیت مطالبه ضرر جمعی توسط انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد (با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه)**، پژوهش حقوق خصوصی، تابستان ۹۷، شماره ۲۳، ص ۴۰.

نتیجه گیری

با نفوذ نهاد دوست دادگاه در انگلستان و سپس در ایالات متحده آمریکا و گسترش فزاینده استفاده از آن، ارائه نظریه مشورتی از حدود مفهوم سنتی خود در روم باستان جدا شد و مفهوم موسعی یافت.

دوستان سنتی دادگاه، حقوق دانان یا وکلایی مستقل و بی طرف بودند که آموزش حقوقی دیده و فقط در صورت تقاضای دادگاه می توانستند نظریه مشورتی ارائه نمایند. در زمانی که دادگاه آنها را برای ارائه نظر مشورتی دعوت کرده باشد یا به آنها اجازه ارائه نظر داده باشد، با هدف اطمینان خاطر از اینکه دادگاه در صدور رأی و حل اختلاف از اشتباهات مصون بماند و رأیی دقیق و درست صادر نماید. دوست جدید دادگاه که جایگزین نهاد سنتی شده است، دوستی است که نماینده نفع گروهها یا سازمانهایی است که دارای اهداف و موضوعات سیاسی یا اجتماعی هستند. در پروندههای اخیر، حقوق دانان و وکلایی که به عنوان دوستان دادگاه فعالیت می کنند، نماینده موکل خصوصی هستند که نفعی در دعوا یا در شیوه ای که دادگاه از طریق آن دعوا را حل و فصل می نماید، دارند.

با توجه به کارگروههای مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه که به ارائه نظریات مشورتی می پردازند، می توان بر این نظر بود که هم اکنون اداره حقوقی در نظام حقوقی ایران، دوست دادگاه در مفهوم رومی و سنتی آن محسوب می شود که فقط با استعلام دادگاه، اداره حقوقی مذکور که متشکل از قضات و حقوق دانان مستقل و بی طرف می باشد، با هدف جلوگیری از اشتباه در صدور رأی، اقدام به ارائه نظریه مشورتی می نماید. علاوه بر این، معنای جدید دوست دادگاه در نظام حقوقی ایران، همان سازمانهای غیردولتی هستند که در ماده ۴۸ ق.ت.ا. مصوب ۱۳۸۲ و آیین نامه اجرایی آن مصوب ۱۳۸۴، با عنوان سازمانهای قانونی و مدنی و در ماده ۶۶ ق.آ.د.ک. مصوب ۱۳۹۲ (با اصلاحات بعدی)، با عنوان سازمانهای مردم نهاد (سمن)، پیش بینی شده اند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد دوم، تهران: انتشارات دراک، چاپ ششم، ۱۳۸۵.
۲. غمامی، مجید و حسن محسنی، *آیین دادرسی مدنی فراملی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰.
۳. کاتوزیان، ناصر، *اثبات و دلیل اثبات*، جلد دوم، تهران: میزان، چاپ سوم، ۱۳۸۵.

مقاله

۴. بیگدلی، سعید و احمد اختیاری، *قابلیت مطالبه ضرر جمعی توسط انجمن ها و سازمان های مردم نهاد (با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه)*، پژوهش حقوق خصوصی، تابستان ۹۷، شماره ۲۳.
۵. رضانی قوام آبادی، محمدحسین، *حضور سازمان های مردم نهاد در فرآیند کیفری در پرتو قانون آیین دادرسی کیفری*، مجله حقوقی دادگستری، پاییز ۹۶، شماره ۹۹.

ب) منابع انگلیسی

Books

6. Aiyar, P. R., *The Law Lexicon*, 2nd Ed., New Delhi: wadhwa and company nagpur, 1997.
7. Banner, S., *The Myth of the Neutral Amicus: American Courts and their Friends 1790-1890*, Chicago: Constitutional **Commentary**, 2003.
8. Collins, P. M., *Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making*, New York: Oxford University Press, 2008.
9. Lewis, A.D.E & Ibbertson, D.J, (Eds), *The Roman Law Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
10. Pfitzer, James Headen & Christiane Ahlborn, *Transparency and Public Participation in WTO Dispute Settlement*, Washington: Center for International Environmental Law, 2009.
11. Simpson, Reagan William & Mary R Vasaly, *The Amicus Brief: How to be a Good Friend of the Court*, Chicago: American Bar Association, 2004.

Articles

12. Angell, E., "The Amicus Curiae: American Development of English Institutions", *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 16, 1967.

13. Krislov, S., "The Amicus Curiae: From Friendship to Advocacy", *Yale Law Journal*, vol. 72, 1962. Covey, F. M., "Amicus Curiae: Friend of the Court", *DePaul Law Review*, vol. 9, 1960.
14. Dobbins, J. C., "New Evidence on Appeal", *Minnesota Law Review*, vol. 96, 2012.
15. Gómez, K. F., "Rethinking the Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration", *Fordham International Law Journal*, vol. 35, 2012.
16. Harrington, J., "Amicus Curiae in The Federal Courts of Appeals: How Friendly are they", *Case Western Reserve Law Review*, vol. 55, 2005.
17. Ho, Christopher & Jennifer C, Chang, "Drawing The Line After Hoffman Plastic Compounds, Inc. v. NLRB Strategies For Protected Undocumented Workers in The VII Context and Beyond", *Hofstra Labor & Employment Law Journal*, vol. 22, 2005.
18. Kearney, Joseph D. & Thomas W. Merrill, "The Influence of Amicus Curiae Briefs on the Supreme Court", *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 148, 2004.
19. Krislov, S., "The Amicus Curiae: From Friendship to Advocacy", *Yale Law Journal*, Vol. 72, 1962. Lowman, M. K., "The Litigating Amicus Curiae: When Does the Party Begin After The Friends Leave?", *Washington University Law Review*, vol. 41, 1992.
20. Marceau, Gabrielle & Matthew Stilwell, "Practical Suggestions for Amicus Curiae Briefs before WTO Adjudicating Bodies", *Journal of International Economic Law*, vol. 4, 2001.
21. Lynch, K., "Best Friends? Supreme Court Law Clerks on Effective Amicus Curiae Briefs", *Journal of Law & Politics*, vol. 20, 2004.
22. Mubangizi, John & Christopher Mbazira "Constructing the Amicus Curiae Procedure in Human Rights Litigation", *Law, Democracy & Development*, Vol. 16, 2012.
23. Munford, L. T., "When Does the Curiae Need an Amicus?", *Journal of Appellate Practice and Process*, vol. 1, 1999.
24. Nettesheim, Judge Neal & Clare Ryan, "Friends of The Court Briefs: What The Curiae Wants in An Amicus", *University of Wisconsin Law School*, vol. 80, 2007.
25. Orozco, D. "The Missing Stakeholders in Supreme Court Patent Advocacy", *Michigan Technological University School of Business and Economics Academic Offices Building*, vol. 104, 2009. Ruder, D., "The Development of Legal Doctrine Through Amicus Participation The SEC Experience", *Wisconsin Law Review*, 1989.
26. Simard, L. S., "An Empirical Study of Amici Curiae in Federal Court: A Fine Balance of Access, Efficiency and Adversarialism", *Review of Litigation*, vol. 27, 2008.
27. Umbricht, G. C., "An Amicus Curiae Brief on Amicus Curiae Briefs at the WTO", *Journal of International Economic Law*, vol. 4, 2001.
28. Vinuales, J. E., "Human Rights and Investment Arbitration: The Role of Amici Curiae in International Law", *Pontifical Universidad Javeriana Colombia Derecho law review*, N. 8, 2006.